

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

ПУЛЕЖКО Тетяна Андріївна

**ОСОБЛИВОСТІ КАРАЛЬНО-ВИХОВНОГО ВПЛИВУ
НА НЕОДНОРАЗОВО СУДИМИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ
ВОЛІ ЖІНОК, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ
У ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ УСТАНОВАХ**

Спеціальність 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

КИЇВ - 1996

ДВ. 35. 747

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00739513 (S)

УКРАЇНЬСЬКА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

ШУЛЕЖКО Тетяна Андріївна

**ОСОБЛИВОСТІ КАРАЛЬНО-ВИХОВНОГО ВПЛИВУ
НА НЕОДНОРАЗОВО СУДИМИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ
ВОЛІ ЖІНОК, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ
У ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ УСТАНОВАХ**

Спеціальність 12.00.08 - кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

ЛНБ ім. В. Стефаника
КИЇВ - 1996 Україна

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінології Української академії внутрішніх справ

Науковий керівник: доктор юридичних наук,
професор ЛИХОЛОБ В.Г.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук,
професор ТУРКЕВИЧ І.К.
кандидат юридичних наук,
доцент ФАРЕНЮК С.Я.

Провідна організація: ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ім.В.М.КОРЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

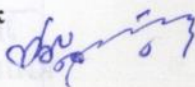
Захист відбудеться "30" листопада 1996 року о..... годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01. 56. 01 при Українській академії внутрішніх справ (252035, м. Київ-35, пл. Солом'янська, 1).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Української академії внутрішніх справ (252035, м. Київ-35, пл. Солом'янська, 1).

Автореферат розісланий "27" вересня 1996 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

В.І. Женунтій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Забезпечення законності та правопорядку в суспільстві, своєчасне попередження і припинення злочинів, їх оперативне та повне розкриття - одне з найважливіших завдань держави.

В наш час поглиблення кризових явищ в економіці та посилення соціальної напруженості сприяє зростанню злочинних проявів. Злочинність сьогодні стає реальною силою, що здатна блокувати економічні і демократичні перетворення в Україні, призвести до ескалації насильства та нестабільності. Кримінологічна статистика України свідчить про те, що темпи росту і кількість зареєстрованих злочинів зростають з кожним роком: 1980 р. - 196,2 тис., 1985 - 249,5 тис., 1990 - 369,8 тис., 1991 - 405,5 тис., 1993 - 539,3 тис., 1994 - 572,3 тис. Латентна злочинність, як правило, у декілька разів посилює загальний криміногенний фон¹. Зростання кількості злочинів проти особи, в тому числі, вчинених організованими озброєними злочинними формуваннями, бандитизму, рекету, злочинів у сфері економіки, у банківській сфері, викликає занепокоєність суспільства. В багатьох країнах світу, і в тому числі в Україні, чітко простежується тенденція до зростання жіночої злочинності.

Оперативна обстановка в місцях позбавлення волі також залишається складною. У 1995 році чисельність спецконтингенту зросла на 15,3 тис. і досягла 200,2 тис. чоловік. Погіршився криміногенний склад засуджених. Більшість осіб, які нині відбувають покарання, засуджені за вчинення тяжких злочинів (кожний десятий - за вбивство, майже кожний четвертий - за

¹ Див.: Інформація по результатах роботи ГУВП МВС України і підрозділів кримінально-виконавчої системи у 1994 році - К.: ГУВП МВС України, 1995, 5 січня.

розбій, грабіж, умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень). Сказане змушує з особливою ретельністю підійти до вивчення стану і причин як злочинності взагалі, так і її структурних компонентів, щоб забезпечити значне підвищення ефективності і боротьби з нею.

Розв'язання завдань щодо послаблення, нейтралізації та усунення причин зростання злочинності залежить від зосередження зусиль дослідників і практиків на найбільш актуальних проблемах.

У зв'язку з цим на найретельнішу увагу заслуговує вивчення категорії жінок, які раніше були судимі до позбавлення волі і які знову скоїли злочин, дослідження проблем боротьби з жіночою злочинністю, причинами її рецидиву. Вивчення особи цієї категорії пов'язане з тим, що об'єктом виховання і відповідно профілактики завжди є особа з усією багатоманітністю особливостей і проявів.

Надзвичайно важлива роль жінки в суспільстві, жінки-трудівниці, жінки-матері, виховательки підростаючого покоління, ставить підвищені вимоги до її морального обличчя, поведінки і соціальної відповідальності. Не можна виміряти соціального збитку, заподіяного суспільству жінкою, яка вчинює злочини, веде антигромадський спосіб життя, пиячить, нехтує моральними устоями нашого суспільства.

Помилкою було б недооцінення біологічних особливостей жіночого організму, які значною мірою визначають вибір жінкою професії, виконання нею певних функцій, соціальних ролей, що ніяк не може бути генетичною причиною злочинної поведінки, а лише пояснює біологічну зумовленість соціального статусу жінки, який залежно від зовнішніх і внутрішніх умов життя людини буває по-різному пов'язаний з антигромадською поведінкою людини.

Питання боротьби з жіночою злочинністю, проблеми виправлення засуджених жінок, безперечно, є актуальними. Їм присвяче-

но чимало праць М.І. Арсенєвої, Л.Ш. Берекашвілі, М.М. Голоднюк, І.О. Кирилової, В.О. Серебрякової, В.М. Трубнікова, Т.А. Шмасєвої та інших. Особливу увагу було звернуто на рецидивну злочинність. Зокрема даними проблемами займалися М.П. Журавльов, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.М. Зирянов, П.О. Іваженко, В.Є. Квашиє, С.І. Комарицький, Ю.В. Солопанов, Г.Ф. Хохряков, А.І. Яковлев та ін. Цими авторами розглядалися кримінологічні і кримінально-правові проблеми злочинності, включаючи і жіночу, поняття рецидиву, його відмежування від особливо небезпечного рецидиву, прогнозування рецидиву, деякі кримінологічні особливості жінок, що вчинюють повторні злочини, а також проблеми боротьби з їх груповою злочинністю.

Здійснювалися спроби вивчення психологічних, психолого-педагогічних особливостей судимих жінок, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі, розробки рекомендацій щодо використання цих особливостей в процесі виправлення неодноразово судимих. Щодо цього слід згадати, зокрема, роботи Ю.А. Алферова, Ю.М. Антоняна, Л.О. Висотіної, В.П. Голубєва, О.С. Міхліна, Г.Ф. Хохрякова та ін. Але особлива увага приділялась організації виховної роботи з категорією жінок, вперше засуджених до позбавлення волі. Проте багато аспектів у проблемі жіночої злочинності на теперішній час залишаються недостатньо вивченими, що не може негативно не відбитися на організації боротьби з цим явищем і, зокрема, на профілактичній роботі. Що ж до проблеми вивчення особи жінки, раніше неодноразово судимої за вчинення різних злочинів, і жінки, яка є особливо небезпечною рецидивісткою, і являє собою підвищену суспільну небезпеку, то вона взагалі вивчена поверхово, хоча знання і врахування особливостей особи неодноразово судимих жінок, з'ясування загальних, типологічних та індивідуальних якостей необхідні для визначення пе-

дагогічної й правової стратегії і тактики під час організації процесу виправлення. Зазначені обставини диктують вибір теми дисертації і визначають її актуальність.

Проблема вивчення особи неодноразово судимих жінок є комплексною і передбачає, зокрема, розв'язання таких питань: дослідження кримінологічних і морально-психологічних особливостей людини, її поведінки, розроблення рекомендацій щодо організації процесу виправлення. Злочинна поведінка неодноразово судимих жінок, особливо враховуючи те, що до них вже неодноразово застосовувалось кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, являє реальну підвищену суспільну небезпеку. Серйозну проблему ця категорія засуджених створює для діяльності виправно-трудоустанов, оскільки вони потребують особливого підходу в плані режиму утримування, трудовикористання та застосування виховних заходів.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена і тим, що подальше вдосконалення кримінального, кримінально-виконавчого законодавства і практики використання кримінального покарання передбачає максимальне врахування соціальних і моральних наслідків застосування правових норм до зазначених осіб, зокрема, вивчення позитивних і негативних наслідків тривалої ізоляції від суспільства. В кожному конкретному випадку це дозволить більш точно визначити співвідношення каральних і виховних елементів при визначенні і виконанні покарань, пов'язаних з позбавленням волі.

Все це й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження, яка є актуальною і має науково-практичне значення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі і з приводу виконання та відбуття покарання неодноразово судимими до позбавлення волі повнолітніми особами жіночої

статі, утримуваними у виправно-трудових установах, а також заходи карально-виховного впливу на дану категорію осіб і заходи щодо їх удосконалення.

Предметом дослідження є аналіз діяльності установ по виконанню покарань для жінок, неодноразово судимих до позбавлення волі, виконання вимог кримінально-виконавчого законодавства та ефективність карально-виховного впливу.

Мета і завдання дослідження. Основною метою дисертаційного дослідження є всебічний аналіз ефективності дії правових норм, реалізуючих процес карально-виховного впливу та змінювання особи під впливом покарання, його каральних і виховних заходів, а також розробка і обґрунтування конкретних пропозицій, спрямованих на удосконалення кримінально-виконавчого законодавства та правозастосувальної діяльності виправно-трудових установ для утримування жінок.

Для досягнення поставленої мети автором визначені такі основні завдання:

1. Аналіз соціально-демографічної, кримінологічної і виправно-трудової характеристики неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудових установах, і з'ясування особливостей даної категорії.

2. Дослідження поведінки жінок у місцях позбавлення волі, їх ставлення до умов відбування покарання і змін, що відбуваються під впливом цього покарання.

3. Виявлення особливостей карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудових установах і розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення заходів пенітенціарного впливу на дану категорію жінок.

4. Розробка пропозицій щодо профілактики антигромадської поведінки жінок і попередження рецидивних злочинів шляхом нейтралізації негативних наслідків застосування позбавлення волі.

5. Внесення пропозицій щодо удосконалення кримінального, кримінально-виконавчого законодавства, відомчих нормативних актів, а також діяльності суб'єктів, що причетні до призначення покарання у вигляді позбавлення волі до жінок, які вчинили злочин.

Методологічна основа і методика дослідження. Загальнометодологічну основу дослідження складає діалектичний метод наукового пізнання. Висновки дисертаційного дослідження базуються на положеннях теорії права, науки кримінального і кримінально-виконавчого права, теоретичних засадах кримінології, педагогіки, психології.

У процесі написання дисертації аналізувалось кримінальне, кримінально-виконавче законодавство, відомчі нормативні акти МВС України, статистичні матеріали, що характеризують діяльність виправно-трудових установ. З метою більш детального дослідження результатів підвищення ефективності виховного впливу на неодноразово судимих жінок, удосконалення кримінально-виконавчого законодавства на різних етапах розвитку держави, поряд із сучасними джерелами, були використані нормативні акти МВС СРСР, а також література періоду 50-х - 70-х років.

Як науковий інструментарій використовувалися методи системного аналізу, спостереження, порівняльно-правового аналізу, інтерв'ювання та опитування. Як вихідний емпіричний матеріал були вивчені 800 особових справ жінок, засуджених вперше до позбавлення волі; 1500 особових справ неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-

трудоустанов; 180 особових справ засуджених жінок, визнаних особливо небезпечними рецидивістками; статистичні дані ГУВП МВС України (форма №8, форма №10) за 1985-1995 рр., відомості про кількість осіб, засуджених судами України по окремим видам кримінального покарання за 1985-1995 рр. (за даними Міністерства юстиції України). При підготовці дисертації була розроблена спеціальна анкета, за допомогою якої проанкетовано 1000 засуджених, що відбувають покарання в установах УМВС Запорізької (Мелітопольська ВТК), Одеської, Тернопільської, Чернігівської та Харківської областей. Інтерв'ювалося понад 300 співробітників досліджуваних установ (начальників установ, начальників загонів, майстрів, режимних, оперативних працівників, контролерської служби); застосування спеціальних тестів для вивчення особи неодноразово судимих здійснювалось разом з кафедрою педагогіки і психології Київського інституту внутрішніх справ при Українській академії внутрішніх справ, кафедрою біоніки інституту кібернетики ім.В.М. Глушкова, психологічною службою установи ЧС-327/44 УМВС Чернігівської області.

У процесі роботи над проблемами в дисертації використовувався і особистий досвід власної трудової діяльності в установі ЧС-327/44, де відбувають покарання неодноразово судимі жінки, а також жінки, визнані особливо небезпечними рецидивістками.

Все це забезпечило необхідну репрезентативність емпіричної бази дисертаційного дослідження.

Наукова новизна дисертації. Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що по наш час в Україні не здійснювалося комплексного дослідження застосування заходів карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудоустановах, і вплив цих заходів на дану категорію в період відбування

ними покарань і після їх звільнення. Науковий аналіз дозволив глибоко і всебічно розглянути питання, пов'язані з правовим і соціальним змістом позбавлення волі, виявити протиріччя його застосування на індивідуальному, мікросоціальному та соціальному рівнях, дослідити негативні соціальні наслідки для жінок, механізм їх впливу на суспільні відносини і розробити заходи їх нейтралізації. Особливості дослідження полягають і в тому, що воно включає питання гуманізації виконання покарання; це дозволило сформулювати додаткові аргументи і пропозиції щодо удосконалення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, удосконалення діяльності органів, виконуючих покарання.

Відповідно до цього на захист виносяться, по-новому ставляться, розв'язуються або теоретично обґрунтовуються і уточнюються такі наукові і практичні питання:

1. Визначаються характерні типологічні риси аналізованої категорії осіб, і визначається об'єкт індивідуально-профілактичного впливу на основі вивчення соціально-демографічної, кримінологічної і виправно-трудової характеристики неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, що відбувають покарання у виправно-трудовах установах.

2. Аналізується та уточнюється механізм протиправної поведінки жінок, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі та вплив тривалості строку покарання і неодноразовості перебування в місцях позбавлення волі на інтенсивність руйнування особистості.

3. Формулюються та обґрунтовуються основні положення і особливості карально-виховного впливу стосовно жінок, які неодноразово відбувають покарання у вигляді позбавлення волі з урахуванням їх віку, стану здоров'я, загальних соціальних і анатомофізіологічних особливостей жінки, ступеня деформації особи, ха-

рактеру раніше вчинених злочинів та інших пов'язаних з ними обставин.

4. На основі аналізу причин і умов, що сприяють рецидиву злочинів, пропонуються та обґрунтовуються заходи щодо попередження злочинності жінок з урахуванням їх соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі.

5. Додаються організаційно-методичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення заходів карально-виховного впливу, що сприяють реалізації принципу диференціації та індивідуалізації виправно-трудоного впливу з урахуванням особи засудженої.

Теоретична і практична цінність дослідження полягає в тому, що висновки і пропозиції, які містяться у дисертації, ґрунтуються на науковому аналізі правових норм і теоретичних положень, викладених у працях відомих вчених, що дає автору змогу виступити з рядом обґрунтованих з наукового погляду пропозицій, спрямованих на вдосконалення кримінального та кримінально-виконавчого законодавства.

Теоретичні положення і висновки та практичні рекомендації, що містяться у дисертації, поглиблюють знання про особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих жінок, негативні наслідки кримінального покарання у вигляді позбавлення волі; їх доцільно використовувати у навчальному процесі під час читання лекцій, проведенні семінарських і практичних занять у навчальних закладах МВС України з курсів: "Кримінально-виконавче право", "Кримінологія", "Організація режиму відбування покарання у виправно-трудогих установах", "Організація праці засуджених".

Практичне значення дослідження визначається і можливістю використання практиками виправно-трудогих установ, матеріалів, що містяться в дисертації, оскільки вони характеризують різні ас-

пекти самого явища - особи і поведінки неодноразово судимих жінок, а також особливості виховної роботи з ними.

Апробація та впровадження результатів дисертації.

Дисертація, а попередньо її окремі глави, обговорювалися на спільних засіданнях кафедри кримінального права і кафедри кримінології Української академії внутрішніх справ. Основні висновки та положення дисертаційної роботи викладено в п'яти публікаціях наукових видань України.

Матеріали дослідження впроваджені в Київському інституті внутрішніх справ при Українській академії внутрішніх справ під час читання курсу лекцій з виправно-трудової педагогіки, на науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, наукових співробітників вищезазначеного інституту і управління виховної й соціально-психологічної роботи МВС України 2-3 червня 1994 р., на нарадах працівників ВТУ ВП МВС України у 1991-1994 рр.

Результати дисертаційного дослідження були також використані при підготовці відповідних вказівок і методичних рекомендацій ГУВП МВС України, бюлетеня передових методів роботи, спрямованих на удосконалення діяльності виправно-трудових установ.

Структура роботи. Композиційно дисертаційна робота складається із вступу, двох глав, які охоплюють шість параграфів, висновків, додатків і списку використаної літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі до роботи обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, формулюються мета та основні завдання наукового дослідження, визначається його методологічна основа, обґрунтовуються питання, які виносяться на захист, розкривається

наукова новизна та практична значимість отриманих результатів, апробація.

Перша глава дисертації - "Соціально-демографічна, кримінологічна та виправно-трудова характеристика жінок, неодноразово судимих до позбавлення волі і відбуваючих покарання у виправно-трудовах установах", присвячена дослідженню кримінально-правових, соціально-демографічних та морально-психологічних характеристик, визначенню специфічних рис, які притаманні тільки жінкам, а також процесу зміни цих характеристик і рис під впливом карально-виховних заходів.

У першому параграфі - "Соціально-демографічна характеристика неодноразово судимих жінок" - аналізуються такі соціально-демографічні ознаки (вік, сімейний стан, загальноосвітній рівень, дані про трудову діяльність тощо), що мають важливе значення для вивчення неодноразово судимої жінки. Визначені ознаки дають змогу зрозуміти спосіб її життя, причини та витоки вчиненого злочину, найти вірний педагогічний підхід та відповідність міри карально-виховного впливу на різних етапах відбування нею кримінального покарання.

Відомо, що жінки вчинюють злочини значно рідше, ніж чоловіки. При незначній різниці у співвідношенні жіночого та чоловічого населення, доля засуджених жінок у загальній структурі злочинності завжди набагато нижче, ніж чоловіків. Загальна кількість судимих жінок, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі на 01 січня 1995 року склала 5729 осіб, що до загальної кількості судимих - 4,3%. З них судимі вперше до позбавлення волі - 46,9%, неодноразово - 53,1% (серед неодноразово судимих 3,2% - це особи, які визнані судом особливо небезпечними рецидивістками).

Аналіз емпіричного матеріалу показав деякі особливості соціально-демографічної характеристики неодноразово судимих жінок. За даними дослідження, основна маса осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, - це жінки молодого та середнього віку до 30 років. В порівнянні з 1979 та 1989 роками відбулося значне "омолодження" складу неодноразово судимих жінок, середній вік їх на 01.01.1996 року - 29 років, а визнаних судом особливо небезпечними рецидивістками - 46 років. Більшість із зазначеної категорії починає злочинну діяльність у ранньому віці. Користуючись проведеним дослідженням, можна зробити висновок, що 58,7% неодноразово судимих жінок почали свою злочинну діяльність неповнолітніми, а 22,4% - у віці від 18 до 25 років. Раннє статеве визрівання при відсутності стійких моральних устоїв, неупорядковані статеві стосунки супроводжувались у більшості випадків зловживанням алкоголю або наркотиків, а в деяких випадках призводило до вчинення правопорушень і злочинів. Дослідженням підтверджено, що особи, які залучились до злочинної діяльності у ранньому віці, далі вчинюють більш тяжкі злочини (54% із загального масиву), такі, як грабїж, розбїй, навмисне вбивство та ін., а також менше виявляють бажання виправитися та змінити свою поведінку.

Як стримуючий фактор, що перешкоджає злочинній поведінці, автор відзначає великий вплив на жінок їх сімейного стану. Дані, що характеризують сімейний стан злочинниць, залишаються стабільними протягом останніх 20 років. Серед неодноразово судимих доля жінок, що не знаходилися в шлюбі, - 69%, а серед особливо небезпечних рецидивісток лише 5,4% на момент вчинення злочину були заміжні. Наслідки позбавлення волі для жінок в плані збереження сім'ї є більш тяжкими, чим для чоловіків. Розпад сімей значно більший особливо у тих жінок, що

знаходяться у фактичних шлюбних стосунках. Проблема збереження сім'ї або будівництва нової є однією з основних для жінок, які позбавлені волі, тому й при опитуванні судимих осіб виявлено, що всі вони, без винятку, вважають, що при повторному засудженні жінки і відправленні її в місце позбавлення волі, сім'я до кінця визначеного строку зберігатися не може, незалежно від того, чи знаходилася жінка у фактичних шлюбних відносинах, чи цей шлюб було зареєстровано. Руйнування сімейних відносин, родинних зв'язків обумовлюють втрату у більшості неодноразово судимих жінок перспектив на майбутнє, що спричиняє подальше ведення асоціального способу життя: зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, жебрацтво, проституція тощо. Кінець кінцем, несприятливі сімейні відносини, відсутність соціально корисних зв'язків, низький матеріальний достаток, несуть в собі криміногенне навантаження і при збігові несприятливих умов полегшують вчинення нового злочину. Більш як дві третини жінок, неодноразово судимих до позбавлення волі, звільнившись з установ по виконанню покарань, не мають постійного місця проживання, є малозабезпеченими або і зовсім не мають заробітку. Все це стимулює вчинення нових злочинів.

Однією з основних ознак, що визначає соціальну характеристику кожного члена суспільства, є його ставлення до праці. Дослідженням встановлено, що більш 60% судимих жінок до арешту не працювали, а основна маса, що утримується в установах по виконанню покарань, не має бажання працевлаштуватися після звільнення. До того ж, в нинішніх умовах, як зазначено автором, працевлаштувати жінку, яка в минулому має більш двох судимостей, практично неможливо. З приводу цього питання необхідні корінні державні заходи з організації працевлаштування жінок після відбуття ними кримінального покарання.

Другий параграф - "Кримінологічна характеристика жінок" присвячений розгляду кримінально-правових, морально-психологічних характеристик неодноразово судимих жінок, а також процесу їх зміни під впливом карально-виховних заходів. Для організації карально-виховного процесу важливо знати і загальні анатомо-фізіологічні особливості, що характеризують жінку як об'єкт педагогічного впливу. При визначенні особливостей неодноразово судимих жінок необхідно мати на увазі і відношення даної особи до основних соціальних цінностей, до самої себе, до вчиненого злочину і призначеного строку покарання. Неможливо здійснити цілеспрямовані заходи карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок без вивчення кримінально-правових аспектів, механізму протиправної поведінки, мотивів і цілей вчинення злочинів тощо. При дослідженні поставлених питань автор визначає, що за останні п'ять років серед жінок зростає кількість тяжких злочинів. Так, за вчинення умисних вбивств у 1995 році відбувалося покарання 26,2% жінок, тоді як у 1991 році їх було лише 15,7%, а у 1981 році лише 6,1%. Серед жінок в шість разів більше, ніж серед чоловіків, осіб, що відбувають покарання за розкрадання шляхом розтрати, присвоєння і в п'ять разів більше судимих за шахрайство. Питома вага жінок, які неодноразово судимі за вчинення злочинів і мають незняті або непогашені судимості, у загальній масі засуджених є значною і складає 77,9%, що являє підвищену суспільну небезпеку для оточуючих. Позбавлення волі для даної категорії залишається основним видом серед загальної системи призначення покарання, незважаючи на всі її негативні наслідки.

Характерно і те, що більшості неодноразово судимих жінок строк покарання призначається 5 і більше років. До 10% засудже-

них мають строк покарання від 10 до 15 років, а 2 з них - вище 15 років позбавлення волі.

Значне місце в даному параграфі присвячено вивченню емоційної, вольової та морально-психологічної сфери. Автор відмічає, що для неодноразово судимих жінок притаманні такі риси, як висока емоційна збудженість, слабкий контроль і велика залежність поведінки від ситуації. В деяких випадках сильна воля набуває у них негативної спрямованості, при цьому впертість, наполегливий опір виховному впливу нерідко поєднується з повною відсутністю волі при позбавленні своїх шкідливих звичок, прив'язаностей, закоренілих стандартів. Злочинна поведінка зазначеної категорії відрізняється імпульсивністю, неодноразовістю вчинення злочинів (71,4% з них мають три і більше судимостей), наполегливим опором заходам соціально-педагогічного впливу.

Кримінологічні аспекти вивчення протиправної поведінки жінок мають велике прикладне значення для практики індивідуально-профілактичного впливу на судимих жінок при виборі правильних форм і методів роботи з ними. Після вчинення нового злочину, прибуваючи до установи, неодноразово судимі жінки мають значний "злочинний досвід", а також досвід перебування у місцях позбавлення волі. Тому для організації правильного застосування до них заходів карально-виховного впливу необхідно глибоко вивчення виправно-трудової характеристики жінок.

У третьому параграфі - "Виправно-трудова характеристика жінок" наголошується, що неодноразово судимі жінки у більшості випадків характеризуються негативним ставленням до засобів виправлення і перевиховування. Вони мають стійку антисоціальну зорієнтованість, схильність до сексуальних збочень, відмічаються низькою культурою побуту і нестійкою поведінкою. Нестійкість порізному проявляється у різні періоди відбування покарання. У

більшості неодноразово судимих жінок початковий період відбування покарання характеризується значними труднощами, що пов'язані з фактом засудження і направлення в місця позбавлення волі. На 92% вперше і на 54% неодноразово судимих пригнічуючи діє середовище.

В період адаптації до умов утримання тої чи іншої установи по виконанню покарань засуджені допускають найбільшу кількість порушень режиму відбуття покарання. Це пояснюється тим, що розміщення в місцях позбавлення волі призводить до того, що людина вражається у виконанні провідних соціальних функцій, що призводить до зруйнування складеної системи її життєзабезпечення. Зруйнування посилюється не тільки тим, що індивід повинен виконувати інші функції і забути колишні, але й тим, що в місцях позбавлення волі обмежено задоволення деяких життєво важливих потреб, а від деяких необхідно просто відмовитися. За нових для себе умов засуджені намагаються відновити порушену систему, а для цього пристосовуються до нового середовища, поєднуються в групи на основі "землячства", "сім'ї" тощо. Так, за даними нашого дослідження, неодноразово судимі жінки поєднуються у групи на основі попереднього знайомства - 51,9%, самотності - 28,2%, щоб полегшити життя і пережити призначений судом строк покарання - 8,2%.

В основний період, а особливо після перебування в колонії 8-10 років 21% неодноразово судимих жінок вживаються в середовище, що негативно впливає на жінку, деформуючи її особистість.

Заслуговує на особливу увагу аналіз питань, пов'язаних зі ставленням засуджених до праці. Як показує дослідження, 78,3% - сумлінно ставляться до праці (серед особливо небезпечних рецидивісток - 69,8%). Але при звільненні більшість навіть не намагається працевлаштуватися, веде паразитичний спосіб життя,

що сприяє вчиненню нових злочинів. В місцях позбавлення волі праця оцінюється як необхідність, яка є джерелом отримання коштів на придбання продуктів харчування, а головне, допомагає урізноманітнювати враження та прискорює плин часу. Автор приходить до висновку, що повинні відбуватися радикальні зміни у виробничій діяльності установ по виконанню покарань, в питаннях працевлаштування, наданні допомоги в опануванні професіями, необхідними в наш час.

У залежності від виправно-трудової характеристики у період відбуття покарання можна зробити висновки про ступінь виправлення особи. З числа неодноразово судимих жінок сумлінно ставляться до праці, дисципліновані, активно приймають участь в роботі самодіяльних організацій - 18%. У цих засуджених сформована стійка позитивна направленість, вони усвідомлюють свою вину, каються у вчинених злочинах, прагнуть знайти соціально-корисні зв'язки. 54% засуджених позитивно ставляться до праці, не допускають грубих порушень режиму відбування покарання, але не проявляють активності в попередженні порушень іншими особами. Внаслідок недостатності позитивних поглядів у них можуть виникати окремі випадки зривів у поведінці, невикорінені традиції "злочинного світу". Серед таких жінок є і особи з стійкою пристовувальною направленістю, коли при зовнішній позитивній поведінці, позитивному ставленні до праці, засуджена пересліджує лише корисні мотиви, наприклад, одержання пільг в колонії або умовно-дострокове звільнення. До 20% засуджених в тій чи іншій мірі прагнуть відкрито протидіяти виховним заходам, систематично порушують вимоги режиму відбування покарання, негативно впливають на інших засуджених. В цілому, в них сформована стійка негативна спрямованість і є настанова на подальше вчинення нових злочинів. Однак навіть з числа злісних правопорушників 7%

сумлінно ставляться до праці. Все це дає можливість у виправно-трудовах установах, де знаходяться неодноразово судимі жінки, додержуватися порядку, не допускати захвату заложників, масових безпорядків, непокори та інших протизаконних дій.

У другій главі - "Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих жінок, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, та проблеми його удосконалення" - здійснено системний аналіз особливостей застосування режиму, психолого-педагогічного впливу на жінок та їх соціальну адаптацію після звільнення з місць позбавлення волі, а також показані шляхи удосконалення правового регулювання питань карально-виховного впливу на засуджених жінок.

У першому параграфі - "Особливості застосування режиму відбування покарання у відношенні жінок", автор дає розгорнуту характеристику режиму відбування покарання і його основних ознак, показує специфіку застосування режиму до неодноразово судимих жінок. Під режимом відбування покарання слід розуміти урегульований нормами права порядок виконання кримінального покарання, який встановлює у відношенні засуджених обсяг обмежень, що забезпечує дотримання конституційних прав громадянина, охорону здоров'я, захист честі і гідності засуджених, який створює умови для нормальної їх життєдіяльності, розвитку особистості на основі притягнення їх до суспільно корисної праці, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, проведення виховних заходів. Державні органи, які виконують покарання, повинні підходити до неодноразово судимих жінок як до суб'єктів, що мають права і обов'язки: з одного боку, вимагати від них виконання своїх обов'язків, а з другого - поважати права засуджених і забезпечувати їх реалізацію. У зв'язку з цим автор пропонує, в першу чергу, переглянути і змінити умови відбування покарання для

неодноразово судимих жінок та норми, що регламентують їх життєдіяльність (зокрема, норми та умови проживання, придбання речей та предметів харчування тощо). Окремо автор акцентує увагу на необхідності особливих умов утримання жінок, що вагітні або мають малолітніх дітей.

Основним критерієм діяльності установ по виконанню покарань пропонується визнати ефективну організацію ізоляції неодноразово судимих жінок; дотримання законності адміністрацією установ і контролерською службою; підтримання порядку у ВТУ і попередження злочинності засуджених в період відбування ними покарання; стан дисципліни і створення умов для включення засуджених в систему суспільних відносин і розвиток у них відповідальності за свою поведінку.

У другому параграфі - "Особливості психолого-педагогічного впливу на жінок та їх соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі" розглядаються проблеми, пов'язані з виховною роботою даної категорії, із залученням жінок, що утримуються в місцях позбавлення волі, до суспільно-корисної праці, аналізуються негативні наслідки позбавлення волі та пропонуються заходи по їх нейтралізації.

Виконання покарання - це регламентований нормами кримінально-виконавчого права карально-виховний процес, який здійснюється спеціально уповноваженими на те органами держави відповідно до цілей покарання. Процесу карально-виховного впливу притаманні такі специфічні риси, як те, що в ньому нерозривно пов'язані переконання і примушення, тобто якщо заходи виховного впливу не дають належного результату, то засуджена примушується до виконання відповідних вимог. Карально-виховний вплив здійснюється спеціальними державними органами і його тривалість чітко визначена вироком суду.

Виправно-трудова система недалекого минулого з її головною орієнтацією на максимальну примусову працю, нехтування правами людини, всебічним підкоренням особи, штучно створюваним колективам засуджених, в яких, у переважній більшості випадків, фактично панувала субкультура злочинної зграї, з установкою на "цілощ" силу політико-ідеологічного впливу, була і все ще залишається однією з найбільш характерних для тоталітарних держав. Без тоталітаризму та за її межами ця система втрачає свої першооснови і стає нежиттєздатною. Тому при перших же кроках у бік демократії, децентралізації державного управління стали потрібні найсерйозніші заходи щодо докорінної реконструкції вітчизняних пенітенціарних структур.

Різке погіршення кримінологічної ситуації в країні співпало з розвалом у господарській сфері виправно-трудоного комплексу. Криза нашої економіки відбилася також і на стані справ у місцях позбавлення волі. На сьогодні багато підприємств ВТУ знаходяться на грані банкрутства, значна частина засуджених не має роботи, а значить можливості купувати за свої кошти продукти харчування та предмети першої необхідності. Окрім того, фактично знецінились чисельні і достатньо розвинені раніше механізми виховного впливу. Наслідком цього стало зростаюче ускладнення оперативної обстановки в місцях позбавлення волі і зростання злочинності серед засуджених. Невимірними для жінок є і соціальні наслідки перебування в місцях позбавлення волі. У певній мірі суспільство само сприяє рецидиву, тому що не може забезпечити реальної допомоги, гарантованого працевлаштування осіб, які звільнюються з місць позбавлення волі, не закріплює в законодавстві правового статусу осіб даної категорії.

Виходячи з цього, дисертантом визначаються основні шляхи, щодо організації виховної роботи серед неодноразово судимих

жінок, розробки комплексних індивідуальних програм, з використанням прийомів та методів психології і педагогіки, які сприятимуть руйнуванню антисоціальної поведінки, протистоятимуть вчиненню нових злочинів.

У третьому параграфі – “Шляхи вдосконалення правового регулювання питань карально-виховного впливу на засуджених жінок” автор, передусім, пропонує максимально скоротити застосування для жінок такого виду покарання, як позбавлення волі, а для цього переглянути і зменшити кількість злочинів, за вчинення яких могло б призначатися покарання такого виду. При цьому розглядаються можливості застосування альтернативних видів покарань, а також дострокового звільнення, незалежно від тяжкості вчиненого злочину і виду режиму ВТУ.

На думку автора, доцільно переглянути структуру та види установ для утримання жінок, позбавлених волі. Необхідно встановити ліміт наповнення колоній не більш, як 200 осіб, а їх фактичну кількість визначати з урахуванням криміногенної обстановки, економічних і соціальних умов держави. При цьому максимальний строк позбавлення волі для жінок не повинен перевищувати восьми років.

У зв'язку з удосконаленням діяльності кримінально-правової системи автор пропонує пропозиції, що пов'язані з режимом відбування покарання. Як стимулюючий фактор, що може перешкодити злочинній поведінці, автор пропонує розширити коло “близьких родичів” і дозволити відвідування засуджених близькими друзями, товаришами, іншими особами, які позитивно впливатимуть на їх поведінку. Необхідна і перебудова виробничої бази виправно-трудова установ. В першу чергу, необхідно відмовитися від низькокваліфікованої праці жінок, віддаючи перевагу промисловій діяльності, яка дозволить перетворити працю на творчу, що

дійсно матиме виховний вплив і буде допомагати після звільнення з місць позбавлення волі. Необхідно також перевести виправно-трудові установи на повне державне забезпечення, а одержуваний прибуток використовувати на покриття витрат, пов'язаних з утриманням засуджених, надання їм допомоги в працевлаштуванні, одержанні житла тощо.

Шляхи удосконалення карально-виховного процесу не повинні обмежуватися лише місцями позбавлення волі, а й мати широке коло питань: участь суспільства у виправленні жінок, закріплення результатів виховного впливу на звільнених, трудове та побутове влаштування жінок, тощо. Автором підтримується пропозиція щодо створення у кожній області служби соціальної реабілітації для вирішення цих та інших питань.

Робота з неодноразово судимими жінками потребує від кадрів високої компетенції, досвіду, морально-психологічної підготовки. Тому автором вказуються шляхи з приводу корінної перебудови у підготовці кадрів, особливо начальників загонів, які є основним ланцюгом виховної роботи в місцях позбавлення волі. Наряду з цим в дисертації подаються основні шляхи нейтралізації професійної деформації у співробітників пенітенціарної системи.

В заключній частині дисертації даються висновки та пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання питань карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, до яких автор прийшов в процесі проведеного дослідження. Зокрема, підкреслюється надзвичайна важливість та визначаються основні напрямки вдосконалення карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудовах установах; обґрунтовуються необхідність зменшення строків покарання у вигляді позбавлення

волі для жінок, а також застосування цього виду покарання, як виняткову міру; визначаються питання, пов'язані з правовим статусом засуджених, зі збереженням або одержанням житла, матеріальної допомоги при звільненні з місць позбавлення волі, відображені основні напрямки роботи центрів соціальної адаптації.

З проблематики дисертаційного дослідження дисертант опублікував такі роботи:

1. Воспитательная работа с осужденными в ИТУ / Методические рекомендации в помощь начальникам отрядов. - К.: ОВР ГУИД МВД Украинской ССР, 1989. - 54с.
2. Формування психологічної стійкості в екстремальних ситуаціях у співробітників органів внутрішніх справ // Практична психологія в органах внутрішніх справ: Матеріали республіканської науково-практичної конференції 2-3 червня 1994 року. - К.: РВВ КІВС при УАВС, 1995. - С. 34-37.
3. Сучасні аспекти виховної функції галузей права, що регулюють боротьбу зі злочинністю // Концепція розвитку законодавства України: Матеріали науково-практичної конференції, травень 1996 року. - К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. - С. 386-389. (в співавторстві)
4. До питання щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України. // Актуальні проблеми пенітенціарної системи України в сучасних умовах: Зб. наук. праць. - К.: РВВ КІВС при УАВС, 1996. - С. 55-61.
5. К вопросу о социальных последствиях отбывания наказания в виде лишения свободы для осужденных женщин // Тез. Докладов на Международной научно-практической конференции, посвященной памяти проф. Федорова К.Г. Запорожье, 12-13 июня 1996 г. - Запорожье, 1996. - С. 155-159.

T. Shulezhko. Peculiarities of punishment-and-corrective influence at frequently sentenced and at labor-corrective (colonies) establishment women.

Master Arts Thesis for science - degree Doctor of Law (qualification 12.00.08 - Criminal Law and Criminology; Labour-Corrective Law).

Ukrainian Academy of Internal Affairs. - Kiev, 1996.

Manuscript.

Detailed (all-round) analysis of peculiarities and effects of the work of legal regulations revealing the process of punishment and correction; changes taking place in personality of a criminal under the influence of punishment and correction; means of punishment and correction are studied in this thesis. Concrete (specific) suggestions aimed at further improvement of present-day Ukrainian Criminal, Labour-Corrective legislation and the activity of labour-corrective colonies in which punishment is endured by frequently sentenced women are carried out.

Key words: women-repeaters; penal-educational influence; adaptation; regime of serve a sentence; prevent of professional deformation.

Шулежко Т.А. Особенности карательно-воспитательного воздействия на неоднократно судимых к лишению свободы женщин, которые отбывают наказание в исправительно-трудовых учреждениях.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 - уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право.

Украинская академия внутренних дел. - Киев, 1996.

В работе дается всесторонний анализ особенностей и эффективности действий правовых норм, реализующих процесс карательно-воспитательного воздействия, а также изменения, происходящие в личности под воздействием наказания, его карательных и воспитательных средств. Выносятся конкретные предложения, направленные на совершенствование уголовного, уголовно-исполнительного законодательства и правоприменительной деятельности исправительно-трудовых учреждений в которых содержатся женщины неоднократно судимые к лишению свободы.

Ключеві слова: жінки-рецидивістки, карально-виховний вплив, адаптація, режим відбування покарання, нейтралізація професійної деформації.

Здано до набору 21.06.96 р. Підписано до друку 09.07.96 р.
Гарнітура Journal. Ум. друк. арк. 1,0. Тираж 100 прим. Замовлення №1627.
Комп'ютерний набір Microsoft Word 7.0 for Windows 95.
330006 м. Запоріжжя, Північне шосе, 113.

Дільниця оперативної поліграфії.

438744

AB 35.747